

Gubacsapó műhely

A gyapjú feldolgozásnak, vagy ahogyan a régiségben nevezték, a gyapjúművességnek legalapvetőbb munkafolyamata a gyapjúsálak fellazítása. Ez a művelet a "csapás", amely eredeti formájában egy egyszerű, húros kéziszerszámmal történt. Ezzel lazították, vagyis csapták a gyapjút. A szűrőcsapó és a gubacsapó mesterség névben ennek a műveletnek főnévi alakja maradt fenn, s Debrecen belvárosának egyik utcája máig e mesterségek emlékét őrzi. Kiállításunkon a balmazújvárosi kalaposmesterek által a közelmúltig használt eszköz, a fakpóna utal a gyapjú szálak elsődleges fellazításának egyszerű húros kéziszerszámaira. A gubacsapók az írfa nevű szerszámmal lazították fel a gyapjút, ennek az eszköznek a jelentőségét mutatja, hogy a debreceni csapók 1529-es cégpecsétjén az írfa rajza látható. Később az írfa szerepét a párosan használt gyapjufésűk vették át. Ennek egyszerűbb formái voltak az egy-két szegsoros nyeles gyapjufésűk. A legfejlettebb kéziszerszám, amelynek segítségével már a tulajdonképpeni kártolást végezték el a gubásmesterek, a körömpő volt. Ezen a meghajlított tépőszégeket erős bőrlapba ágyazzák és nyeles fa lapra rögzítik. Használat közben a körömpő egyik tábláját a tépőpadra rögzítik, míg a másik táblával tépik, szálalítják a közük rakott gyapjút. Így a kártolásról 500-600 tépővilla gondoskodik egyszerre. A Debreceni Gubás Társulat 1852-ből származó pecsétjén már egy körömpő pár látható.

A kiállítási enteriőr két helyiségében Nagy Sándor gubásmester munkaeszközein keresztül rekonstruáljuk a hajdani műhelyek berendezését és a gubakészítési folyamatot.

Az eresz alatt függő pléh táblán ezt olvashatjuk: „*Debreceni tisztagyapjúból dolgozó gubás mester.*” Nagy Sándor vásári cégtáblája arra utal, hogy a helyi mesterek gyapjúbeszerzéskor a város környékén, a Hortobágyon tartott hosszúsálú, göndör fürtös magyar rackajuhot részesítették előnyben. Bár a készítőik nagy száma miatt a debreceni mesterek is eljártak Tordára, Kolozsvárra, ahol szintén a szürke, fekete göndör fürtű juhgyapjút keresték, ritkábban a sima szálú fehéret. A beszerzés a nyírás idején, júniusban volt a legalkalmasabb. Volt ugyan *úsztatott gyapjú*, de többnyire piszkos, zsíros állapotban lett lenyírva az alapanyag, ezért mosni kellett. Ha volt kút az udvarban a gyapjúmosást a háznál végezték, egyébként a Tóczó folyáson. A vizes gyapjú csomóba hagyva bemelegedett, összefüledt, ezt elkerülendő kisebb adagokban fűzfavessző kosarakban bonyolították a gyapjúszáritást.

Ezt követte a beszáradt gyapjú válogatása, osztályozása. Ennek a munkának kitüntetett része volt a fürtzedés, hiszen a fésületlen fürtöket ültették be szövés közben minden harmadik-negyedik sorba, melytől a gubaposztó külső oldala prémes megjelenésű lett. A válogatás együtt járt a darabos gyapjú szaggatásával, ha ez megvolt, a tépéshez elő lehetett venni a körömpővel felszerelt tépőszéket, a csikót, amely szálra húzta a szórt.

A jól tépett gyapjút fonni orsóval, vagy haladósabban fonókerékkel lehetett. A fonás a bélnek való fellazított szálak megsodrását és feltekerését jelenti. A bélnek valót, - azaz a vetülékfonalat - olyan hosszan tekerték, amíg az orsó olyan nem lett, mint egy boglya. Ekkor a kész belet lehúzták az orsóról és felmotollálták, ezzel lemérve a megfont mennyiséget és kötegelve azt. A bélnek valót, a vetülék fonalat, általában a mester, vagy a műhelyben dolgozó segédje fonta meg. A mejiket, vagyis a láncfonalat, amelynek vékonyabbnak és erősebb sodratúnak kellett lennie a gubásmesterek részére fizetség ellenében többnyire idősebb asszonyok készítették el.

Ismert volt a gubásoknál a vetőkaró használata is, ami a mejiket, – azaz a láncfonalat – készítette elő a szövéshez. Ez jobbára a ház falán két párhuzamos gerenda, egymástól 2-3 m távolságban, hosszú kiálló szegekkel sűrűn megrakva. E szegek között szerpentinszerűen vezették le-fel a fonalkötegeket, hogy kialakuljon az egymás mellett futó hosszanti fonalakból az a sík, amit majd a szövésnél a vetülékszálak kereszteznek és lekötnek. A mejik felvetése a vetőkaróra meghatározta a kívánt posztóhosszúságban a kívánt szélességet.

Amikor már rendelkezésre állt a megfelelő mennyiségű és minőségű bél és mejik, lánc- és vetülékfonal akkor kezdődhetett a szövés a speciális gubaszövőszéken.

A gubások használta szövőszék súlyos, masszív, jól be van rögzítve a helyiségbe, néha még a mennyezeti gerendákhoz is.

A vetőkaróról a felvetett láncfonalat, mejiket át kell helyezni a szövőszékre, feltekerni a fonalhengerre. A sok párhuzamos láncfonal egy síkban való kifeszítésében a csépfá, a két, párhuzamosan egymás mellett tartott lécz játszik szerepet. A láncfonal síkjába merőlegesen belenyúl a nyüst és a borda, általuk keresztezi a vetülékfonal síkja a hosszan felfektetett láncfonalat.

A mester elhelyezkedik az ülésdeszkán, maga mellé téve a gyapjűfűrtökkel teli kosarat és kéz alá állítva a béllal megrakott karvastagságú motolla pálcákat. Lábával mozgásba hozza a lábítót, ezzel az emelkedő-süllyedő nyüst szétválasztja a láncfonalakat alsókra és felsőkre, ez adja a nyílást, a két fonalsík szögét, amibe keze a motollával a vetülékfonalat belöki, majd a lengő bordával a bélfonalat tömören a posztóra veri.

A szövőszék ülőpad fölötti átkötő gerendájára az 1817-es évszám, datálás van belefáragva. Az egyik utolsó debreceni gubásmester műhelyéből került a múzeumba, s az 1930-as évek óta állandó darabja a helytörténeti kiállításoknak.

A szövőről levágott két fél guba átfésülése a következő lépés, melynek során gerebennel addig simították a szövetet, amíg a laza, kevésbé beült fűrtök kijöttek, így előzve meg a kallóbeli gyapjúveszteséget. Aztán a kifésült félgubát párjával összerakni, derekazni kellett dupla mejikkel, derekazó tűvel varrva, mintha a gubapokróc egy posztódarabból készült volna.

Ezzel a műhelybeli munka egyelőre véget ért, a gubákat szekérre rakták és vitték a

kallóba, majd a festőtanyára.

A debreceni gubások a megszőtt gyapjúszövetet még tömörítették, sűrítették szabás előtt, hogy erős, tartós és lehetőleg vízhatlan legyen. A kallózás úgy történt, hogy gyors sodrású folyó vagy patak medrébe, lezúduló víz alá 900-1000 literes fakádat, kallókádat állítottak, ebbe rakták be a bederekazott gubákat, egyszerre hármat-négyet. A kádban egyszerre lévő gubákat, a fészket a méternyi magasból ráömlő vízszugár 8-10 óra hosszat verte-kavarta, míg a gyapjúszövet azonos tömörségűre nem zsugorodott. A debreceni céhnek bérelt kalló helyei voltak Nagyvárad környékén, a Bisztra folyócskán. Itt minden kallónak a céh által választott kallós gazdája volt, aki ha hűséggel teljesített, akár 15 évet is eltölthetett a kallóbeli munkával.

A festés a kalló hely területén működő festőtanyákon zajlott, zárt, tágas épületekben. A fekete guba színéhez az égerfakéreg, a gyári köszörűsár (sank) és a zöldgálic komponenseket 400-500 literes üstökben főzték össze. A 4-5 napig forró festék lében összeavatott szövetet, az üstből kiemelve 2-3 napig pihenni hagyták, majd újból mosatták mindaddig, amíg tiszta nem lett a leve. Ekkor már kímélve a gubapokrócot minden szennytől, piszoktól, lehetett visszarakni a szekérre, hogy hazaszállítva a szükséges szabás, varrás és begallérozás után értékesítsék.

A szabás kiterítve, az udvaron zajlott. A két összevarrt posztószélből hajtogatás segítségével alakult a nyak és az ujj, melyet vízszintesen, derékszögek mentén, három bevágással vágott ki a szabókés.

A fekete rakott guba befejezése a veres posztó gallér, mely a debreceni készítőik védjegye lett.

Harsányi Imre debreceni gubásmester 1920 körül a mesterség jövőjéről borulatóan így nyilatkozott „... nem sokára ráborul az éjszaka, amelynek nem lesz reggele többé, csak az emlékezete lesz meg, hogy hajdan egy virágzó ipar volt nagy Debrecen városában a gubás mesterség.”

A debreceni fürtös guba

A debreceni gubásmesterek országosan híresek voltak a jó minőségű tiszta gyapjúból szőtt, hosszú göndör fürtű fekete gubáikról. A gubaposztót a hortobágyi pusztákon tartott racka juh szőréből szövőszéken szőtték. A szövetbe hosszú gyapjúfürtöket vertek, amitől a guba szőrmés bőr hatását keltette. A kész gubákat kallózták, gyors sodrású folyóvízben áztatták, hogy a guba szövete tömörödjön, tartósabbá váljon. A debreceni gubásceh a Nagyvárad környéki bihari Rézhegységben bérelt kallómalmokat. A debreceni „kallós gazda” irányítása mellett itt végezték el a gubák égerfa kéreggel való festését is. A koromfekete gubák nyakát élénkpiros veres posztóval „begallérozták”. Korong alakú „szemet” varrtak rá, mely a vállra vetve viselt gubát rögzítette.

Szűrszabó mesterség

A csapó mesterség Debrecen legkorábbi céhes ipara, céglevelük 1398-ból ismert. A középkor évszázadaiban Debrecen – az erdélyi Szászföld mellett - a csapómesterség központja volt. A csapók készítették a szűr alapanyagát, a szűrposztót. A nyers gyapjút nagyméretű, hegedűvonóhoz hasonló íjjal verték, csapták, s az íj húrjának csapásai által vált a gyapjú tisztává, lazává, fonásra alkalmassá. A gyapjúsövet folyóvízben való ványolással, „kallózással” nyerte el tömörségét. A mesterek a kezdetektől egymás közelében telepedtek meg. A város főutcájától keletre nyíló Homok utcát a nagy számban ott élő mester után nevezték el Csapó utcának a XV. század második felében.

A szűrposztóból készült ruhákat a szűrszabó mesterek varrták. 1398-tól a csapókkal és a többi gyapjóművessel egy cégbe tartoztak, majd 1468-tól évszázadokon át a finomposztóval dolgozó szabókkal alkottak közös céhet, 1815-ben szétváltak. A mesterség a XVIII. század második felében élte virágkorát, 1760-ban 193 mester fizetett adót a városban. A XVII-XVIII. századi árszabások szerint a jó minőségű „debreceni szűr” a legdrágább áron kelt el az alföldi vásárokon.

A debreceni cifraszűr

A szűr szabásmódja régies, keleti vonásokat őriz, hiszen kizárólag egyenes szabásvonalak jellemzik, minden plédányát tulajdonképpen tizenegy téglalap alakú darabból állították össze. Más felsőkabáttól a hátat borító nagyméretű szögletes gallérja és széles elejkihajtója is megkülönbözteti. Felöltve ritkán viselték, vállra vetve a díszesen megmunkált - selyemfonállal, bőrszironnyal kivarrt, csipkézett szélű - szűrszűj szolgált a szűr összecsatolására.

A szűröket először élénk színű posztószegésekkel kezdték el díszíteni a XVIII. század végén. Hímzett változataik a XIX. század elején jelentek meg Debrecenben, de a közrendűek „mód nélkül való cifrázkodását” még sokáig tilalmazták. A sokszínű gyapjúfonállal hímzett díszítéseket a mesteremberek „virágzásnak” mondták, a szűrhimzés növényi motívumokból szerkesztett mintája után. Kezdetben a szűr vállát és oldalát, majd a hát hasítékát is hímezték, a gallért és a szűr alját azonban a helybéli szűrszabók mindvégig díszítetlenül hagyták. A debreceni cifraszűr a gazdálkodó parasztemberek, városi polgárok, a hortobágyi pásztorok megbecsült, ünnepi viselete volt.

Magyari Márta